

De kleur van de stad

Aanleiding

Gebouwen met sterk afwijkende kleuren vallen op. Misschien is dat de bedoeling van de eigenaar of de architect, maar het evenwichtige straatbeeld kan er ernstig door worden verstoord. Toch kan de wens tot afwijkend kleurgebruik gezien worden als een roep om de monotonie te doorbreken of omdat iemand een meer individualistisch tintje aan zijn eigendom wil geven.

In dit artikel zoekt het Bureau Monumenten en Archeologie (BMA) naar de mogelijkheid om in te spelen op de vraag vanuit het maatschappelijke veld om meer eigen inbreng in het kleurgebruik op een gebouw. Tegelijk wordt uitgelegd dat kleurgebruik aan regels onderworpen moet zijn. Bij het streven naar een meer gevarieerd kleurbeeld mag de eenheid in het beeld van de stad niet verstoord worden. We moeten daarom zoeken naar een kleurgebruik dat gebaseerd is op de historische ontwikkeling van de stad. Bouwstijlen en bouwperiodes kunnen ons daar bij mede tot hulp zijn het kleurbeeld te bepalen.

Inleiding

Straatmeubilair, auto's en de bomen langs de grachten, bepalen in vooral het kleurbeeld. Naast deze veranderlijke elementen geven het gebruik van baksteen, natuursteen en pleisterwerk en het schilderwerk van gevels, kozijnen en deuren de stad kleur. De kleur van het schilderwerk is daarom een belangrijk element in de ervaring van de stad.

De verschillende delen van de stad kunnen we onderscheiden, omdat ze in verschillende tijden zijn ontstaan. De wijken in de stadsdelen buiten het centrum, die meestal binnen een zeer korte periode van tien of twintig jaar zijn ontstaan, tonen vaak een meer uniforme aanpak dan de oude binnenstad. Hier staan gebouwen uit vrijwel de hele bestaansgeschiedenis van de stad waarbij de brede grachten zich onderscheiden van de vaak smalle radialen. Desondanks is er toch ook in de binnenstad van Amsterdam sprake van een tamelijk eenduidig, door sommigen ook wel eentonig genoemd, kleurbeeld: Monumentengroen (en ook wel Grachtengroen) en wit voor de ramen en variaties van een gele of grijze zandsteenkleur (ook wel Bentheimer) voor de kozijnen. De deuren zijn meestal ook monumentengroen en bij pakhuizen zien we groene of roodbruine luiken.

Doel van richtlijnen voor kleurgebruik

Moet het kleurgebruik worden vastgelegd in richtlijnen of mogen de trends in kleurgebruik het beeld voortdurend bijstellen? In dit artikel wil het Bureau Monumenten en Archeologie geen 'nieuwe' uniformiteit van kleurstelling bepleiten. Het is de bedoeling om met meer vrijheid een verstorings in een evenwichtig beeld te voorkomen.

De historische gegevens over kleurgebruik vormen de basis voor deze richtlijnen en uitgangspunten.

Hoewel het onderzoek naar kleuren uit het verleden nog steeds in volle gang is en er steeds weer nieuwe gegevens bekend worden, is er toch al voldoende bekend om een basis te vormen van waaruit we weloverwogen beslissingen kunnen nemen voor het kleurgebruik. Het is vooral van belang dat er, bij het zoeken naar de juiste kleur, een goede kennis van de architectuurhistorie is. Er dient altijd gekozen te worden voor een kleur die samenhangt met de architectuurhistorische gegevens van een pand.

Allereerst zullen we daarom een toelichting geven op het kleurgebruik door de geschiedenis heen.

Historisch onderzoek naar kleurgebruik

Er zijn verschillende soorten onderzoek naar afwerkingen:

- Onderzoek naar kleurgebruik op historische prenten.
- Onderzoek naar verfbestekken in de archieven.
- Stratigrafisch onderzoek: dit is onderzoek waarbij het schilderwerk laagsgewijs wordt blootgelegd.

Onderzoek naar kleurgebruik op historische prenten.

Een eerste methode is onderzoek naar oude prenten. Hierbij moet altijd voorzichtigheid worden betracht. Niet alleen kan er een interpretatie van de kunstenaar zijn weergegeven, maar ook kunnen de kleuren van de prenten of schilderijen van kleur veranderd zijn in de loop van de tijd. Het is in elk geval wel goed mogelijk om de schakering van licht en donker op de schilderijen en prenten te onderkennen.

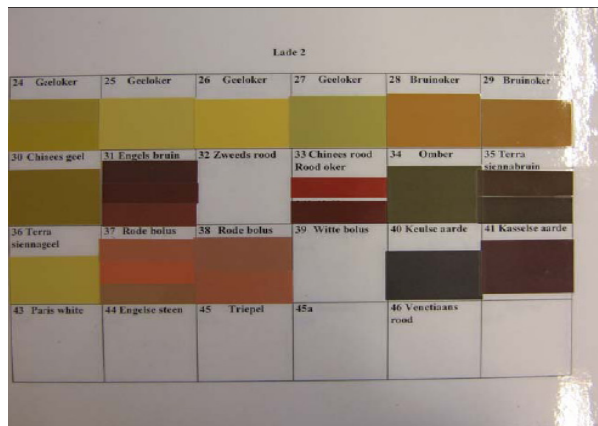
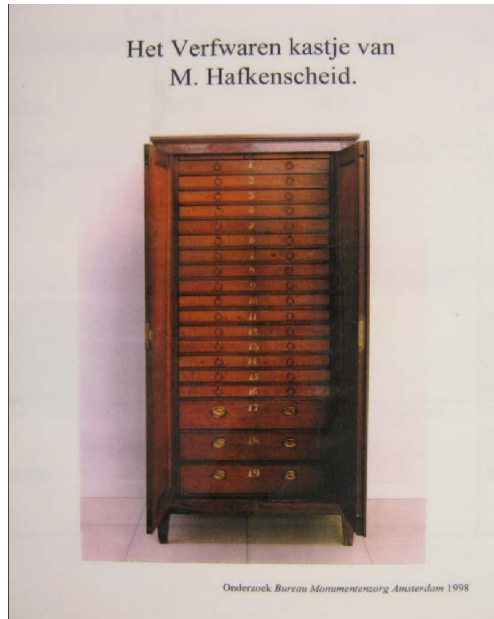
Onderzoek naar verfbestekken in de archieven.

In het onderzoek naar het kleurgebruik in Dordrecht zijn 37 verfbestekken bestudeerd, waarvan het oudste uit 1626 stamt. Uiteindelijk leverden deze verfbestekken vijftien kleuren op.

Uit een aantal laat achttiende-eeuwse verfbestekken uit Leiden, Rhenen en Hoorn kennen we enkele kleuren die toen in elk geval in deze steden gebruikt werden: Steengrauw, olijfgroen, wit en zwart in Leiden. Geel, wit en olijfgroen en blauw in Rhenen. Vriesch en Spaans groen, blauw-grijs en blauw-wit in Hoorn.

In 1997 kreeg AKMAS uit Heemstede (O. van der Klooster) van het Gemeentelijk Bureau Monumentenzorg opdracht te onderzoeken welke historische pigmenten benoemd worden in bronnen welke aanwezig zijn in het Gemeentearchief van Amsterdam⁴⁾. Dit leverde wel veel informatie over de wijze van werken, maar minder over de kleuren. De kleuren van de verfstoffen uit het kastje van M. Hafkenscheid (Hafkenscheid had een verfhandel in Amsterdam in de negentiende eeuw) zijn door Akmas

geïnventariseerd en vertaald naar huidige kleurcoderingsystemen. (Het kastje van Hafkenscheid staat in het Teylers Museum te Haarlem)

Stratigrafisch onderzoek

Bij stratigrafisch onderzoek wordt gekeken naar alle laagjes verf die zich op het geschilderde oppervlak bevinden. Dit kan op relatief eenvoudige wijze door kleurtrapjes te maken of door het oppervlak te schuren waarbij men in het midden de kleurlagen verder wegschuurt dan aan de randen dit is een methode beschreven in “kleuronderzoek bij restauratie” door E.J. Nusselder⁵⁾

Een andere, meer geavanceerde methode voor stratigrafisch onderzoek bestaat uit het maken van zogenaamde coupes (dwarsdoorsnedes) die in het laboratorium worden onderzocht. Bij één van de

monsters, die genomen werden bij het onderzoek naar historisch kleurgebruik in Dordrecht¹³⁾ werd zo een serie van veertig verflagen aangetroffen.

Wat de kleuridentificatie betreft zal men er rekening mee moeten houden dat afhankelijk van de blootstelling aan externe factoren (licht, water) soms belangrijke verkleuringen plaatsgevonden kunnen hebben. Zo kan loodwit onder extreme invloed verkleuren naar zwart en zal ook cinnaber of vermiljoen (kwik sulfide) in een alkalisch en vochtig milieu zwart worden. Azuriet (blauw) kan onder invloed van licht degraderen naar groen (malachiet). De lijnolie zelf kan een vergeling van de kleur tot gevolg hebben.

Uit stratigrafisch onderzoek in Amsterdam is komen vast te staan dat vroeger veel kleurrijker werd geschilderd. De (bol)kozijnen in de achtergevel van Lange Niezel 24 (1645) werden in de loop van de jaren voorzien van allerlei kleuren, beginnend bij een roodachtige en eindigend bij een donkere zandsteenkleur. Ook de gepleisterde zijgevel van Singel 161, hoek Torensteeg heeft diverse uitgesproken donkere zandsteenkleuren gehad, maar ook baksteenrood. Later werden de afwerkklagen op deze gevel in fletsere kleuren geschilderd. Het pand Sint Olofssteeg 8 (1659) had ooit rood geschilderde kozijnen in de zijgevel, zoals blijkt uit kleuronderzoek uitgevoerd door het BMA. Het kleuronderzoek op

deze manier is in Amsterdam echter tamelijk ad hoc en niet erg systematisch gedaan.

Uit onderzoek van H.J.Zantkuijl¹³⁾ weten we dat in Amsterdam o.a. de volgende werkwijzen bekend waren:

Het verven van lood op daken (noklood, hoek- en kilkepers en goten en zijkanten van dakkapellen) had geen esthetische reden, maar werd gedaan om het regenwater, dat werd opgevangen in waterkelders, niet met lood in aanraking te laten komen om de kans op loodvergiftiging te verkleinen. In Amsterdam werd dit lood naast wit ook wel rood (rode dodekop) geverfd. Namense steen werd ook in Amsterdam wel grijs-blauw geverfd. Dit kwam dan vooral voor bij basementen van de gebouwen. Dit deed men om reparaties en beschadigingen te verdoezelen.

Historisch Kleurbeeld

Het kleurgebruik werd door de tijd voornamelijk bepaald door de technische mogelijkheden van het maken van pigmenten. Tot circa 1850 werden pigmenten gebruikt die in de natuur voorkwamen (aardpigmenten of pigmenten van plantaardige of dierlijke oorsprong) of die chemische werden verkregen. Door mengen van deze producten kon een groot aantal kleuren gemaakt worden. Het mengen van kleuren leidde vaak wel tot een vergrijsing van kleur. De gemengde kleuren waren daardoor altijd minder uitgesproken. Veel kleuren van natuurlijke grondstoffen bleken ook niet toepasbaar omdat ze te giftig waren, zelfs naar de maatstaven van die tijd. Daarnaast waren de natuurlijke kleurstoffen vaak niet kleurecht en veranderden onder de invloed van zonlicht. Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw werd er meer en meer geëxperimenteerd met chemische stoffen. Hierdoor slaagde men er in kleurstoffen te maken die goedkoper en beter kleurecht waren dan de tot dan toe geproduceerde kleurstoffen. Vaak waren deze pigmenten ook minder giftig dan producten zoals loodwit, vermilioen (kwik en zwavel) en kopergroen.

Kleur speelde in het architectuurbeeld vrijwel altijd al een belangrijke rol. Het bepleisteren of beschilderen van het exterieur werd echter niet alleen om esthetische redenen gedaan, maar ook om praktische. Het opbrengen van pleister- of verflagen beschermde het materiaal tegen vocht en de daaruit voortvloeiende verwerking.

De eigen kleur van het materiaal waarop de bescherm laag werd aangebracht, of de kleur van het materiaal dat geïmiteerd werd, vormde meestal de basis voor de kleurkeuze.

In hoeverre spelen de historische kleuren thans nog een rol in het stadsbeeld?

De eerste kozijnen waren de houten kruiskozijnen. Deze werden in zandsteenkleur geschilderd. Hiermee wilde men ze de rijke uitstraling geven van de natuurstenen kruiskozijnen van de zuidelijke en oostelijke Nederlanden. De zandstenen onderdelen zelf werden doorgaans ook in zandsteenkleur geschilderd tegen verwerking en zwartkleuring. Deze zandsteenkleur werd verkregen door rood en oker, gemaakt van aardpigmenten (gele oker en een weinig zwart of ongebrande omber), te vermengen met loodwit. De oudste zandsteenkleuren waren tamelijk zwaar van toon. De in de kruiskozijnen toegepaste luiken en deuren waren aan de buitenzijde aanvankelijk waarschijnlijk met beitsachtige producten transparant behandeld. Eikenhout werd niet geschilderd, maar gekleurd door pigmenten in de poriën te wrijven. Al in de 16^e eeuw werden de luiken en deuren aan de buitenzijde zacht kopergroen geschilderd. Het Bremer groen of Vriesch groen had als bijkomend voordeel dat ze door de giftige koper verbindingen ook schimmelwerend waren en dus het hout extra goed conserveerden. Dat kopergroen kon na verloop van tijd door lichtinvloed teruglopen naar bruin, maar bruin kwam zowel in de Middeleeuwen als in de zestiende en zeventiende eeuw nauwelijks als zelfstandige kleur voor. Het kleurgebruik van de 15^e en de 16^e eeuw speelt thans nauwelijks nog een rol in het stadsbeeld. Uit deze tijd zijn nog slechts enkele

gevels bewaard gebleven, die in de loop der tijd weer vele malen zijn veranderd.

In de vroege zeventiende eeuw was het kleurgebruik vooral gericht op contrast tussen baksteen en zandsteen. Deze tijd kenmerkte zich door trapgevels met zachte, oranje-rode baksteen met sterke zandsteen accenten. Bij dure huizen werd de baksteen op kleur gesorteerd. Bij goedkopere huizen werd het metselwerk met roodpigment en lijnolie egaal rood gekleurd. Soms werden daarop weer witte of grijze voegen geschilderd. De binnenzijde van de luiken werd meestal mee geschilderd in de kleur van het interieur, waar rood de overhand had. Toen men achter de luiken beglaasde ramen ging toepassen, konden zij vaker open blijven en ging het rood een nog grotere rol spelen in de gevelarchitectuur. De relatie tussen de binnenkant van de luiken en het interieur vervaagde. De kamers kregen een ander kleurgamma, maar de luiken behielden hun traditionele rode kleur.

Toen midden 17^e eeuw het classicisme zijn intrede deed werd de gevelgeleding met behulp van pilasters, lisenen of alleen het ritme van de vensters bepalend voor de architectonische verschijningsvorm. De rijkere huizen waren voorzien van zandstenen gevels. De goedkopere en meestal minder brede gevels waren wel van baksteen, maar deze steen was veel donkerder (harder gebakken en dus ook beter

waterdicht) dan de voorheen gebruikte steen.

Basementen waren veelal van hardsteen en kapitelen, pilasters en de top waren van zandsteen.

Vanaf het einde van de 17e eeuw werd de gevel als één gevelvlak (één kleurvlak) beschouwd en zo egaal mogelijk behandeld. Dit werd bereikt door ongeschilderd metselwerk, met zeer fijne voegen, of door het metselwerk te oliën in een egale baksteenkleur. Het kozijnhout werd zodanig geplaatst dat het nauwelijks een rol speelde in het gevelbeeld. De donkere en soms zelfs zwarte kleur die we nu aantreffen op de baksteen werd veroorzaakt doordat vanaf de negentiende eeuw de schilders om de oude verflagen weg te werken er steeds weer met een iets donkerder dekkende kleur over heen schilderden. De oorspronkelijke bedoeling was echter een baksteenkleur te benaderen.

Ook voor de kozijnen, ramen en deuren veranderde het kleurgamma van het buitenschilderwerk geleidelijk. De kozijnen hielden in de meeste gevallen hun zandsteenkleur en de steeds meer in gebruik komende schuiframen schilderde men tot ver na het midden van de 18^e eeuw helder wit. De buitendeuren en luiken bleven helder zachtgroen. Wel ging men er vaker toe over om het Bremer groen te vervangen door het kwalitatief betere Spaans groen. Waarschijnlijk resulteerde dit in een donkerder kleur. De stoephekken werden in dezelfde kleur als de deuren geschilderd. De zandstenen topgevels werden licht oker, met in wit opgehoogde voluten en versieringen.

Omstreeks 1780 ging men er toe over ook de schuiframen in plaats van wit, groen te schilderen. Men trachtte met deze donkere kleur de roeden samen met de grotere ruiten als één vlak te laten werken. Het was een donkere olifkleur die ontstond door Spaans groen te vermengen met geel. De zandsteenkleur die tot dan in warme geelachtige tinten werd uitgevoerd werd meer licht steengrauw. Vanaf deze tijd werden de stoephekken soms donker roodbruin tot paars geschilderd. Deze laatste kleur

zien we nog steeds op de lantaarnpalen en de Amsterdammertjes.

Rond 1800 werd de donker groene kleur vervangen door een “paarsdekkend bruin”. Eind jaren tachtig van de twintigste eeuw waren er nog ca 100, voorbeelden van deze kleur aanwezig. Nu zijn ze schaars geworden. Om deze kleur te krijgen werd dodekop met zwart gemengd. Balusters en stoepen kregen dezelfde kleur. Later veranderde deze kleur weer in een bruinachtige olijfkleur, toen oker met zwart werd gemengd.

Al in de 17^e en 18^e eeuw heeft men in Amsterdam geprobeerd om een donkergroene kleur te maken, die blootgesteld aan daglicht kleur zou houden. Pas in 1830 slaagde men daarin door Berlijns blauw, gele oker en Bremer groen te mengen en vanaf die tijd wordt het donkergroen veelvuldig toegepast. Door verwerking verliep de donkergroene kleur vaak naar blauw (uitblauwen). Er kwam een blauw-paarse waas over. De zandsteenkleur (of steengrauw) bleef gehandhaafd.

Bij de kleuren welke zandsteen imiteren zien we dat deze door de invloed van het zonlicht bleker worden. Als een eigenaar na verloop van tijd de schilder vroeg het gebouw in dezelfde kleuren te schilderen dan waren de kleuren bleker dan voorheen. Door de tijd heen werden de natuurstenen geveldelen en de kozijnen in steeds lichtere zandsteen kleuren geschilderd. Ook was het een mode de kleur van de uitgebleekte, witte tempelruïnes, die reizigers naar Griekenland aantreffen, te imiteren.

De deuren en ramen kregen daarentegen een steeds donkerder kleur en veelal werden ze donker grachtengroen. De nieuw gebouwde huizen uit de tweede helft van de 19^e eeuw en de gevels welke in die tijd werden “gemoderniseerd”, volgden dit kleurgebruik.

Het donkere grachtengroen ging samen met de lichte zandsteenkleur het stadsbeeld beheersen. De ramen

werden naar keuze in wit of in grachtengroen uitgevoerd. De bekoring van de stad was die geweldige eenheid in kleur, dat samenbindende aspect, dat ondanks de verscheidenheid in bouwstijlen een monumentaal stadsbeeld opleverde.

Algemeen wordt aangenomen dat in de beginperiode van de hedendaagse monumentenzorg het gebruik van verf en pleister in diskrediet raakte doordat de opvattingen over architectuur in de loop van de 19^e eeuw veranderden en men onderscheid ging maken tussen “eerlijk” en “oneerlijk” bouwen, tussen “waarheid en karakter” en “leugen” in de architectuur. Bij de nieuwbouw van het einde van de negentiende eeuw die dit principe volgde werden verschillende kleuren baksteen gebruikt, die dan ook ongeschilderd bleven. Ook het houtwerk werd met lakwerk afgewerkt, zodat de natuurlijke houtkleur daarvan zichtbaar bleef.

“Waarheid en karakter” werden o.a. door P.J.H. Cuypers gedoceerd, die echter zelf ook wel dekkend liet schilderen.

In de jaren dertig en vijftig van de twintigste eeuw werden verf en pleister uit de bouwpraktijk geweerd en interieurs van veel monumentale gebouwen, zoals o.a. kerken, werden tot ver in de twintigste eeuw ontleisterd. Men wilde de kleur en structuur – eerlijkheid – van het materiaal laten spreken. Veel nieuwbouwpanden in Amsterdam uit die tijd zijn volgens deze traditionalistische stijlopvatting gebouwd.

Pas in de twintigste eeuw kreeg men de beschikking over een enorme hoeveelheid kleuren dankzij de synthetische pigmenten. Gevolg was ook dat men steeds meer kleur ging gebruiken. In de architectuur van de eerste helft van de twintigste eeuw ging afwijkend kleurgebruik een belangrijke rol spelen. Naast geglazuurde stenen en tegeltableaus werden ook de houten delen van kleuren voorzien die afweken van het tot dan toe gangbare. In de periode van “de Stijl” werden vooral primaire kleuren in

combinatie met wit, grijs en zwart gebruikt. Een mooi voorbeeld hiervan is het Rietveld-Schröderhuis in Utrecht. In Amsterdam komen we maar weinig gebouwen in deze stijl tegen.

Bij kleuronderzoek op stedenbouwkundig niveau moeten we ons realiseren dat er verschillen zijn in de ervaring op de brede grachten en de smalle verbindingsstraatjes, de woonstraten in de wijken en de ruimer ontworpen doorgaande routes. Daar waar de afstand tot de gevel groter is, zoals op de grachten, zullen we de gevelwand meer als eenheid ervaren. In de smalle straten zal het blikveld kleiner zijn en zullen de individuele gevels nadrukkelijker aanwezig zijn, waardoor een opvallend ritme ontstaat. Hoe beperkter het overzicht, hoe sterker de articulatie en hoe royaler de ruimte, hoe meer de kleur zich manifesteert als blokken. In een smalle straat zal een afwijking van kleur daarom minder storend zijn dan op de brede gracht. Hiermee zal bij de keuze van kleuren zeker rekening gehouden moeten worden om geen dissonanten in het stadsbeeld te krijgen.

Huidig kleurbeeld

Zoals gezegd is het huidige kleurbeeld wat monotoon van karakter. Dit komt mede omdat de mogelijkheden om te werken met variaties van de historisch verantwoorde kleuren onvoldoende in praktijk worden gebracht.

Om een eenheid in de gevelwanden te bewerkstelligen en een te bonte verzameling van kleuren te voorkomen is vóór 1940 door E. van Houten ten behoeve van de “Commissie Stadsschoon Amsterdam” het gebruik van een viertal kleuren als beleid ingezet.

Dit beleid werd na de Tweede Wereldoorlog min of meer voortgezet door R. Meischke en H.J. Zantkuijl. Voor zowel de eigenaren als voor de bouwinspecteurs was dit beperkte gebruik van kleur een duidelijk en eenvoudig te volgen beleid. Dat heeft geleid tot de nu bekende eenheid. Deze eenheid is een kwaliteit die nadrukkelijk bewaard dient te worden.

Op plaatsen waar bij de vervangende nieuwbouw van o.a. de stadsvernieuwing uit de jaren zestig en zeventig, maar ook bij de kleinere nieuwbouwprojecten van later datum, sterk afwijkende kleuren werden gebruikt, is het effect van deze kleuren op de omgeving extra duidelijk. De afwijkende eigentijdse kleuren worden vaak als verstorend ervaren.

Effecten van licht en schaduw

Veel kleurnuances ontstaan door het spel van licht en schaduw. Het meeste lijstwerk in onze historische architectuur, zowel binnen als buiten toegepast, is op dit effect berekend. Ook zal een kleur in een smalle steeg, waar zonlicht sporadisch binnendringt anders ervaren worden dan diezelfde kleur aan de grachten, waar de zon volop kans krijgt. Voorbeeld hiervan is de Zeedijk, waar het wat uitgesprokener kleurgebruik van de laatste jaren eigenlijk tot een overmatige “geel-ervaring” leidt. Dit effect wordt versterkt door het vrijwel ontbreken van zonlicht in deze tamelijk smalle straat.

Het schaarse, bewegende kunstlicht van de kaarslantaarns of gaslantaarns zorgde er in duisternis voor dat alles leek te bewegen. Wanneer het lichtniveau laag is lijken weerkaatsende oppervlakken meer op te lichten. Wij kunnen ons in de overdaad aan elektrisch licht nauwelijks voorstellen hoe de stad er in duisternis uit moet hebben gezien. Bij getemperd licht is de werking van schaduw en licht op lichtgekleurde geprofileerde oppervlakken vele malen sterker dan bij een overdaad van licht.

Kleurbeleid in andere steden

In Maastricht is een uitgebreid kleuronderzoek gedaan en aan de hand daarvan is in 1994 een gedetailleerd kleurbeleid vastgesteld¹⁷⁾. Hierbij is op straatniveau het wensbeeld beschreven.

Ook in Zwolle heeft men richtlijnen voor kleurgebruik. Deze zijn in een folder opgenomen¹⁵⁾, die ook op de gemeentelijke website is geplaatst.

Deze richtlijnen zijn algemeen van aard.

Deventer heeft een zeer strak kleurbeleid vastgelegd en op de website geplaatst. Dordrecht heeft eveneens na een zeer uitgebreid onderzoek¹⁴⁾ een zeer gedurfd kleurbeleid opgesteld. Er is een kleurenwaaier met 55 kleuren gemaakt, waaruit een verantwoorde keus gemaakt kan worden.

Ook Gouda heeft een eenvoudige folder¹⁶⁾ over kleurgebruik het licht doen zien.

Van andere gemeenten is het niet bekend of er kleurbeleid is.

Toekomstig kleurbeeld

Dikwijls wordt het onderzoek van afwerkingslagen uitgevoerd om de 'originele' kleurstelling van een gevel of een gebouw te kunnen bepalen, zodat men desgewenst deze oorspronkelijke kleuren weer zou kunnen toepassen. Vaak is het gebouw in de loop der tijden drastisch gewijzigd, waarbij structurele wijzigingen gepaard gingen met de wijziging van de geschilderde afwerking. Elke verbouwing, elke ingreep vindt zijn weerslag in de afwerking. Vaak ook om de ingreep weg te werken. Het is dus zeker niet altijd gewenst om naar de 'originele' kleur terug te keren. Bij de keuze van het kleurbeeld van de gevels kan de vormgeving van de vensters soms ook een handvat zijn, omdat die in grote mate de relatie met een tijdsbeeld tot uitdrukking brengt.

Vanuit de wetenschap dat er in het verleden meer variaties in kleur waren dan nu het geval is, kan men zich afvragen in hoeverre we tegemoet moeten en kunnen komen aan de wensen van eigenaren, om hun gebouw door middel van ander kleurgebruik te onderscheiden van de overige gebouwen. Het zal over het algemeen niet mogelijk en ook niet zinnig zijn om te proberen een reconstructie van een

kleurbeeld uit een bepaalde tijd te maken. Het gebouw heeft samen met in- en externe verbouwingen en aanpassingen ook andere kleuren gekregen die bij het tijdsbeeld van dat moment pasten. De oude afwerklagen maken deel uit van de bouwgeschiedenis van het gebouw en dienen in principe bewaard te blijven. Het herschilderen van gevels op basis van verfsporen kan dikwijls een verantwoorde keuze zijn, om zowel technische als esthetische redenen, maar zelden omwille van de authenticiteit, aangezien deze verfsporen meestal niet gedateerd kunnen worden en dus zelden met zekerheid gekoppeld kunnen worden aan een bouwfase.

Mensen die werken in de monumentenzorg wordt verweten dat het gebiedende van het kleuronderzoek en mutatis mutandis van de historische studie als uitgangspunt bij de restauratie vaak leidt tot een afname van een vorm van creativiteit. Het door de monumentenzorg gevraagde “respect” voor de historie lijkt soms te zijn omgeslagen in een bijna verlammende angst voor het creatieve. Eigen(tijdse) inbreng lijkt bijna niet meer mogelijk is het verwijt van “ontwikkelingsgerichte” eigenaren. De vraag is echter of we dat bij historisch waardevolle panden moeten willen. Is het niet beter dat men zich laat leiden door wat historisch als gegevenheid kan worden beschouwd?

Indien men bij opnieuw schilderen van de gevel wil afwijken van de bestaande kleur zou men zich daarom, geheel in de tijdsgeest van dit moment, kunnen laten inspireren door het historisch kleurgebruik. Bij het bureau Monumenten en Archeologie is daarvoor een overzicht van historische kleuren in relatie tot de verschillende tijdperiodes en de verschillende architectuurstromingen voorhanden, zodat op basis daarvan een op historische gegevens gebaseerde keuze kan worden gemaakt.

Dit geldt in het bijzonder voor gebouwen waarvan gevel (en wellicht ook het interieur) zich nog nagenoeg geheel in oorspronkelijke staat bevinden.

Gedegen kleuronderzoek en relevante historische gegevens kunnen uitwijzen welke kleur passend is voor een bepaald gebouw. Het zal echter in de praktijk niet mogelijk zijn om voor ieder gebouw in de stad een kleuronderzoek te laten doen. Vaak kan dan ook volstaan worden met kleurkeuze die is afgeleid van vergelijkbare gebouwen.

Een ander aspect van kleur is dat de hoeveelheid licht mede van belang is bij het ervaren van kleur; zo zal dezelfde kleur in een smalle donkere straat heel anders werken dan op de brede gracht en zal de gevel welke aan de zonzijde staat weer anders zijn dan die aan de schaduwzijde

Praktische uitvoering kleurbeleid

Het toepassen van verf, aangemaakt volgens het historische recept, zal over het algemeen onpraktisch blijken door de lange droogtijden van de oude oliën en de neiging tot vergelen van de lichte kleuren.

Reeds geschilderde zandsteen (geveltoppen, speklagen etc.) en hardstenen onderdelen (plinten, puien etc.) dienen in een van het materiaal nagebootste kleur te worden geschilderd. Nooit geschilderde natuursteen, bijvoorbeeld uit de tijd van het “eerlijke bouwen” dient onbehandeld te blijven. Bij natuursteen dat om technische redenen ooit geschilderd was, maar weer kaal gemaakt is, kan men overwegen om de natuursteen weer te schilderen om deze weer een beschermende laag te geven. Gepleisterde gevels willen, zeker als er sprake is van blokpleister, een natuurstenen gevel nabootsen. Hiervoor moet dan ook een zandsteenkleur worden gekozen. Vlakke gepleisterde gevels werden van oudsher meestal in een grijswitte of lichte roomkleur geschilderd. Blokpleister kan een wat zwaarder toon van een zandsteenkleur krijgen.

Vanuit de historie hebben we gezien dat de kozijnen vrijwel altijd in een zandsteenkleur werden geschilderd. Het ligt daarom in de lijn om deze aanpak te handhaven, waarbij de kleurtoon wel kan

variëren, naar gelang het tijdsbeeld dat opgeroepen moet worden. Hoe jonger het gebouw hoe lichter de kleur. Luiken en deuren bij panden uit de vroege zeventiende eeuw (Renaissance) of gebouwen die deze tijd willen nabootsen kunnen Engels rood of Ossenbloed worden geschilderd.

Voor panden uit een latere tijd is voor de ramen de keus tussen groen voor ramen met een grote roedeverdeling of zonder roedeverdeling, en wit. De kleur wit moet in elk geval gebruikt worden bij ramen met een kleine roedeverdeling. De kleur van de deuren kan men in de meeste gevallen het beste laten aansluiten bij die van de ramen. Het groen kan afhankelijk van de tijd waarin de gevel is ontstaan variëren van kopergroen voor gevels van voor 1780, donker olijfgroen voor de gevels van voor 1830 tot monumentengroen voor gevels van na die tijd.

Kozijnen, ramen en deuren van panden uit de late negentiende en vroege twintigste eeuw, die met blanke lak zijn behandeld, dienen uiteraard niet in kleur geschilderd te worden maar opnieuw te worden gelakt.

Ankers en andere metalen onderdelen in de gevel werden van oudsher oorspronkelijk blauw geschilderd. We kunnen dit zien op oude schilderijen, maar ook bij de hekwerken van Slot Zeist. In Antwerpen heeft die gewoonte nog zeker tot na de tweede helft van de twintigste eeuw stand gehouden en wellicht worden deze onderdelen daar nog steeds blauw geschilderd. Een enkele keer is blauw ook in Amsterdam op oude ankers aangetroffen maar de meeste waren zwart geschilderd. Metalen of houten stoephekken worden in dezelfde kleur als de deuren (en soms ook de ramen) geschilderd.

Met dank aan de heer T.A.J. Rouwhorst en de heer H.J. Zantkuijl en de collega's van het Bureau Monumenten en Archeologie voor het kritisch nalezen van deze tekst.

september 2007

Ing R.A.M. Pellemans, monumentenadviseur

Literatuur:

- 1) Denslagen, W.F., en A. de Vries, "Kleur op historische gebouwen". Staatsuitgeverij 1984.
- 2) Goossens, M., Monumenten en Landschappen West-Vlaanderen, "Kleur in de hedendaagse restauratiepraktijk, enkele kritische bedenkingen" syllabus studiedag Kleur, Pigment en Verf in Restauratie, WTA Nederland Vlaanderen, Maastricht 7 nov. 2003
- 3) Klooster, O. van der, "Kleurtoepassing in de historische architectuur", Afwerking en onderhoud op. cit., 91ste jg., nr. 15, 22 nov 1989, blz. 32-35.
- 4) Klooster, O van der, "Rapport onderzoek historische pigmenten Gemeentearchief Amsterdam 1997" Akmas, 1997.
- 5) Nusselder, E.J., "Kleuronderzoek bij restauratie". Bulletin Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond, jg. 77, blz. 226-230.
- 6) Oldenberger, J., "Kleur heeft alles te maken met het karakter van de architectuur". Een gesprek met Henk Zantkuijl." Binnenstad. Uitgave van de Vereniging Vrienden van de Amsterdamse Binnenstad. Jg. 37 maart 2003, nr. 197/198, blz. 11-13.
- 7) Rouw, Kees, "Van loodwit tot tonzwart [Dortse Kleuren]", Monumenten september 2000, blz 31-37
- 8) Rouw, Kees, "55 kleuren voor Dordrecht", Monumenten maart 2004.
- 9) Rouwhorst, T.A.J., "Geveldetailering" cursus restauratietechniek, katern 4 Gevels 1. Bureau Monumenten en Archeologie, Amsterdam 2004.
- 10) Simis, L bewerkt door Janse, H., "Schilder- en Verfkunst" RV bijdrage 13, 1992 SDU.
- 11) Zantkuijl, H.J., "Het veranderende kleurpalet in onze steden". Afwerking en onderhoud in bouw en industrie. Veertiendaags blad, Eisma's vakpers, 91ste jg., nr 15,22 nov 1989, blz. 14-19.
- 12) Zantkuijl, H.J., "Het palet van de architect. Het pleisteren, sausen, oliën en verven van gevelementen". Vitrine, Museummagazine, 4e jg., nr. 5, 1991, blz. 34-38.
- 13) Zantkuijl, H.J. "Bouwen in Amsterdam", Aflevering 12 blz 101-108, Architectura & Natura, 1993.D
- 14) Dortse Kleuren, Werkgroep De Kleur van Dordrecht, 2002.
- 15) Kleur in de Stad, informatieblad gemeente Zwolle nr 17, juni 1994.
- 16) Kleur op Monumenten, uitgave van de afdeling SVM van de gemeente Gouda, april 1999.
- 17) Maastricht in kleur, Werkgroep Historisch kleuronderzoek gemeente Maastricht. Ongedateerd.